

Echoes 2006/2

Az Echo Survey Working Paper sorozata

DROGHASZNÁLÓ FIATALOK KAPCSOLATHÁLÓ ELEMZÉSE

**SZAKÉRTŐI MINTÁN VÉGZETT KAPCSOLATHÁLÓ ELEMZÉS SZÉKESFEHÉRVÁRI
KÖZÉPISKOLÁSOK KÖRÉBEN**

Mahler Balázs

© Copyright Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet, 2006.

Minden jog fenntartva!

Az **Echoes** az Echos Survey Szociológiai Kutatóintézet "Working Paper" sorozata. A sorozatot 2004-ben indította útjára az Intézet elsősorban azzal a céllal, hogy az intézethez kapcsolódó tudományos kutatásaink eredményét elérhetőbbé tegye a szakmai nyilvánosság számára.

A working paperek, műfaji sajátosságuknak megfelelően elsősorban a kutatási programok időközi anyagaiként előzetes eredményeket mutatnak be, még nem teljesen kiforrott tanulmányok. Ennek megfelelően a szerzőkkel vagy az első szerzővel való kapcsolatfelvétel után lehet csak tudományos közleményekben, cikkekben hivatkozni rájuk.

Intézetünk, a sorozat szerkesztő és a szerzők is szívesen fogadják a szakmai megjegyzéseket. Véleményeket az Echoes sorozatban közreadott tanulmányokkal kapcsolatban az info@echosurvey.hu, vagy a sorozatszerkesztő email címén fogadunk.

Jelent tanulmány további felhasználásához lépjen kapcsolatba a szerzővel, vagy az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet Közhasznú Társasággal!

A working paper sorozat szerkesztője: László J. Kulcsár, Kansas State University (kulcsar@ksu.edu)

Az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet az interneten: www.echosurvey.hu

Absztrakt*

Az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet 2006 tavaszán végzett szakértői mintán survey kutatást középiskolások körében elsősorban drogérintettségéről, drogattitűdökről. A kutatás szerves része volt egy többszemponútú kapcsolatháló elemzés is, amelynek segítségével a drogkutatásban eddig Magyarországon még csak ritkán alkalmazott módszertant próbáltuk hasznosítani az eddigi eredmények újraértelmezésére, új kutatási irányok kijelölésére.

A kapcsolatháló elemzése egyik pozitív hozamának azt tekinthetjük, hogy átmenetet nyújt a mikro és makro elemzések között. A kutatásban ennek a többletnek a segítségével próbáltunk meg három korábbi eredményt újra megvizsgálni:

1. Korábbi kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy a barátokhoz fűződő, minőségi viszony nem áll kapcsolatban a szerfogyasztással. Előadásomban ezért azt vizsgáljuk, hogy hol helyezkednek el a drogfogyasztók a vizsgált hálóban, mi okozza azt, hogy a baráti kapcsolatokban a szerfogyasztás nem, vagy csak részben játszik szerepet.
2. Másodsorban arra is választ kerestünk, hogy a szórakozni járó és nem járó drogfogyasztók baráti kapcsolataiban, kapcsolati hálójuk sűrűségében felfedezhető-e eltérések.
3. Továbbá kíváncsiak voltunk arra is, hogy a fiatalok drogokkal szembeni attitűdjeik alakulása milyen mértékben befolyásolja a droghasználókkal való kapcsolataikat, a baráti kapcsolati hálóban mennyire figyelhető meg a drogos-nem drogos elkülönülés, illetve hogy a különböző drogokat fogyasztók milyen szerepet töltenek be a közösségben, mennyire foglalnak el központi helyet, azaz mekkora a presztízszük.

***Jelen munka a III. Hunnet Konferencián (Magyar Sunbelt) került bemutatásra, Budapest, 2006. június 7-8.**

1. Bevezető – rövid kitekintés

Az alábbi dolgozat témája a kapcsolatháló elemzés, mint szociológiai módszertan gyakorlati alkalmazása a drogtudatás területén. Joggal vetődhet fel a kérdés, miért van erre szükség, hiszen a módszertan ismert, elsajátítani is el lehet, a kutatási eredmények bemutatását pedig nem kötelező összekötni az elemzési eljárások ismertetésével. Azonban az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet egyik fő küldetése, hogy társadalmassítsa a tudományos eredményeket, közérthetővé téve azokat az átlagembernek is, aki nem követi figyelemmel a tudományterület éppen esedékes minden rezdülését. Az Echoes, az intézet working paper sorozata pont az ilyen jellegű írások megjelenésének ad teret. Bár a magyar szociológiai közönség előtt nem ismeretlen a *network analysis* módszer, és az interneten megtalálható terjedelmes hazai könyvtár¹ is elegendő információt tartalmaz, mégis szükségesnek tartottuk, hogy a szövegben elrejtve, számunkra és az olvasók számára is közérthetővé tegyük az egyes fogalmakat és eljárásokat. A kutatás az Ifjúsági-, Családügyi-, Szociális- és Esélyegyenlőségi Minisztérium által kiírt KAB-KT-05 kutatási célú pályázati finanszírozási program keretében készült el.

* * *

Magyarországon már a nyolcvanas években megjelentek olyan tanulmányok, melyek a kapcsolatháló elemzés módszertanával foglalkoztak. A rendszerváltás óta egyre több kutató (Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Sík Endre) méltatta a módszertan előnyeit (*Angelusz-Tardos 1991*), mely leginkább abban áll, hogy a makro és mikrostruktúra közötti átmenet (a lágy és a kemény módszertan) felmérésére és elemzésére kiválóan alkalmas. A személytelenség és a személyesség között olyan átmeneti eredményeket képes létrehozni, amelyek sikerrel alkalmazhatók szociálpolitikai ajánlásokként is (*Tardos 1995*).

A network analysis egyik legkézenfekvőbb előnyét az a többlet adja, amelyet a szociológiai empirikus adatgyűjtésben hagyományosan legelterjedtebb egyénközpontú kérdőíves felvételek atomisztikus megközelítésével szemben nyújt. Utóbbiaknak kétségtávol egy gyengesége, hogy alanyaikat kiragadják megszokott társadalmi viszonyaikból, és a közösségben élőt közvetlenül egyéni attribútumokra redukálják. A network-megközelítések ezzel szemben többszintű elemzésekre adnak lehetőséget, az egyéni tulajdonságokon túl a mikro- és a makrostrukturális alakzatok környezeti ismérveit is bekapcsolva. Ez más oldalról azt is jelenti, hogy segítenek áthidalni azt a szakadékot, amely a mikro- és a makroszociológiai megközelítéseket hosszú időn keresztül mereven elválasztotta. Ennek folyományaként pedig kiváló módszertani eszközt jelentenek egy tipikusan a nagy társadalmi kutatásokat kikerülő, rejtőzködő csoportok felkutatására, problémáik, attitűdjeik, kapcsolataik felmérésére. Így a makroszintű következtetéseket mikroszinten is elemezni lehet, és fordítva (multilevel analysis). (*Angelusz-Tardos 1991*) Tardos ugyanakkor azt is írja, hogy a módszertan nagyfokú rugalmassága könnyen elmosódottságba csaphat át, mivel a „network határok csak ritkán ragadhatók meg kézzelfoghatóan” (*Tardos 1995*). Én úgy gondolom azonban, ha a kapcsolatháló elemzést tudatosan beemeljük a kutatói módszertani eszköztárba, és a többi, rendszeresen alkalmazott módszertan kiegészítéseként alkalmazzuk, akkor az elmosódottság veszélyét kikerülve lehet egy új szemléletmódot alkalmazni a szociológiai elemzések során.

A kapcsolathálózati megközelítés további szociológiai előnye, hogy a hálózati viszonyok vizsgálatának segítségével egyszerre képes empirikusan is megragadni a csoportalakzatokban, kapcsolathálóknak testet öltő strukturális kényszereket, és azokkal együtt az egyéni cselekvéseket, amelyek eredőjeként e strukturális kényszerek maguk is folyamatosan módosulnak, változnak. (*Angelusz-Tardos 1991*)

¹ Elsősorban a Kapcsolatháló elemzők honlapja, a www.socialnetwork.hu foglalkozik ezzel a témával a legbővebben.

Ezek a tulajdonságok jelenthetnek segítséget abban, hogy a módszertan olyan társadalmi csoportok, szociológiai problémák vizsgálatában legyen a kutatók segítségére, amelyeket a hagyományos értelemben vett egyéni adatfelvételen alapuló kérdőíves kutatások nem, vagy csak részben képesek feltárni, értelmezni, és magyarázatot szolgáltatni. Nem szabad azonban elfelejteni azt sem, hogy a módszertan – méltatása ellenére – sem a bölcsök köve a szociológiában, mindössze egy jól kidolgozott módszer, talán egy új szemléletmód is, amely a megfelelő helyen alkalmazva hasznos, és új információkat nyújthat a kutató számára.

1.1 Elméleti háttér

A „csendes” hetvenes és nyolcvanas évek után indult meg Magyarországon a kábítószer-fogyasztás közéleti tematizálása, amely az ilyen irányú szociológiai, demográfiai kutatások dömpingszerű megjelenésében csúcspontot ért el a kilencvenes évek közepére (Elekes 2005. p. 345.). Ezen kívül hazánk több olyan nemzetközi kutatásba is bekapcsolódott az évek során, melyek a szertenderdeknek köszönhetően európai összehasonlító elemzésekre is lehetőséget adtak: 1985 óta vesz részt hazánk a *Health Behaviour in School Aged Children* kutatássorozatban, 1995 óta pedig az ESPAD (*European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*) kutatásokban (Borsi-Portörő 2005. p. 18.). Természetesen nem csak a közéleti beszéd adott okot arra, hogy megerősödjön a tiltott szerfogyasztás folyamatos monitorozása, sokkal inkább az a tény, hogy a kinyíló határok következtében Magyarország először (főleg a kilencvenes évek közepéig-végéig) tranzit országgá, a kilencvenes évek közepétől kezdődően pedig „felvevővé”, fogyasztó nemzetté vált. Mindezek az okok vezettek arra, hogy a hagyományos módszertan alkalmazása mellett újabbnál újabb módszereket vessenek be a rejtőzködő csoportok, és a kábítószer-terjedési folyamatok felderítésére a kutatók.

A módszertani plusz elsősorban a mintavételi logikák megválasztásában, valamint a puha módszerek, elsősorban interjúk, mélyinterjúk, résztvevő megfigyelések intenzívebb alkalmazásában csúcspontot ért el (melyek klinikai pszichiátriai illetve pszichológiai alkalmazása már több évtizedes múltra tekint vissza ezen a területen). Mindkettőből hazánkban is sok példát találunk, azonban érdemes figyelmet fordítani a nyugati, elsősorban amerikai próbálkozásokra, ahol a drogfogyasztók vizsgálata új mintavételi logikák, vizsgálati módszerek kidolgozására sarkallta a kutatókat. Ezek a lehetőségek sokszor segítettek, sokszor azonban csak még nehezebbé tették a drogfogyasztással kapcsolatos tények, hiedelmek feltárását, értelmezését.

Jelen dolgozat, és a teljes kutatás céljának is mindössze azt jelöltük meg, hogy a kapcsolatháló elemzés módszertanának alkalmazásával próbáljuk meg újraértelmezni a drogfogyasztással, droghasználókkal kapcsolatban korábban már feltárt és ellenőrzött eredményeket. A kapcsolatháló elemzés ezen a területen való felhasználására külföldön számos példa akad², és magyarországi alkalmazása sem ismeretlen, ugyanakkor ez a kevésbé magasztos cél a kapcsolatháló elemzésben rejlő lehetőségek kihasználásának szempontjából talán mégsem érdemtelen.

Mindezekon túl érdemes azonban néhány olyan alapvető tézist felállítani a survey kutatások alapján, amelyekre az elemzés során koncentrálni fogunk:

1. Elekes Zsuzsanna írja (Elekes 2005. p. 359.), hogy a barátokhoz fűződő, minőségi viszony nem áll kapcsolatban a szerfogyasztással, a szülővel való kapcsolat viszont igen. Megpróbáljuk tehát a baráti kapcsolatháló elemzések segítségével a drogfogyasztók elhelyezkedését, kapcsolatait értelmezni, magyarázatot találni arra, mi okozza azt, hogy a baráti kapcsolatokban a szerfogyasztás nem, vagy csak részben játszik szerepet.

2. A szórakozás szerepe nagyon sok drogkutatásban felértékelődik, mint a fogyasztás és terjesztés egyik jellemző színtere (Demetrovics 2001. p. 13.). Másrészt azonban nagyon sok kutatási eredmény

² A módszer alkalmazására már a nyolcvanas években is sor került. Lásd pl. Fraser M. és Hawkins D.: *Social Network Analysis and Drug Misuse, Social Services Review, University of Chicago, 1984.*, illetve a kilencvenes években született nagyon sok ilyen jellegű tanulmány, pl. Robert T. Trotter II., Julie A. Baldwin, Anne M. Bowen: *Network Structure and Proxy Network Measures of HIV, Drug and Incarceration Risks for Active Drug Users, Connections 18(1): 88-103, 1995.*

bizonyítja, hogy a kortárscsoport hatása elévülhetetlen érdemeket nyert a drogfogyasztás rohamos elterjedésében, és sokan otthon, baráti környezetben nyúlnak először illegális szerekhez (Domokos-Mahler-Ruff 2005. p. 46.). A további elemzésben arra is választ keresünk tehát, hogy a szórakozni járó és nem járó drogfogyasztók baráti kapcsolataiban, kapcsolati hálójuk sűrűségében felfedezhetünk-e eltéréseket.

3. Továbbá kíváncsiak voltunk arra is, hogy a fiatalok drogokkal szembeni attitűdjeik alakulása milyen mértékben befolyásolja a droghasználókkal való kapcsolataikat, a baráti kapcsolati hálókból mennyire figyelhető meg a drogos-nem drogos elkülönülés. Ehhez kapcsolódóan megvizsgáltuk, hogy a különböző drogokat fogyasztók milyen szerepet töltenek be a közösségben, mennyire foglalnak el központi helyet, milyen mértékű presztízzsel bírnak a hálóban.

1.2 Alkalmazott módszertan

A kapcsolatháló elemzés adatfelvételi módszertana olyan körülményeket igényel, amely nehezen teremthető elő egy baráti közösségben, vagy egy ismerősöket tömörítő csoportban. A személyesség-személytelenség problematikája szintén megnehezíti például a szórakozóhelyeken való interjúzást, éppen ezért a módszertant olyan körülmények között alkalmazzuk, amelynek köszönhetően a válaszadók várhatóan a legnagyobb valószínűséggel fognak őszinte válaszokat adni. Ilyen terepnek tekinthető az iskola. Itt a diákok életük egy részét eltöltve viszonylag nagy közösségben élnek, tanulnak, kapcsolatokat építenek, néha önként, néha kényszerből. Ugyanakkor a hierarchikus rendszer egyik legfontosabb előnye az, hogy könnyen rá lehet venni a tanulókat a válaszadásra, az őszinte légkör megteremtéséhez azonban ennél kifinomultabb technikákat kell alkalmazni. Éppen ezért az adatfelvételben a kérdezőbiztosok helyett az intézet kutatói és munkatársai működtek közre, akik rendelkeznek azzal a szakmai háttérrel és szituációs gyakorlati tapasztalatokkal, melyek segítségével elérhető az adatfelvétel során a kölcsönös bizalom.

A mintavétel során külső szakértők segítségével kiválasztottunk egy olyan székesfehérvári középiskolát, ahol a drogérintettség az átlaghoz képest kiemelkedő, valamint azon belül is egy évfolyamot, hogy az adatfelvétel minél kiterjedtebb legyen. Ezzel az eljárással természetesen elvágtuk annak a lehetőségét, hogy a körülményekhez képest átfogó képet kapjunk a teljes fehérvári drogkapcsolatokról, amely a kapcsolatháló elemzés módszerével talán lehetetlennek is tűnhet, ennek ellenére az eredmények valószínűsíthetően alkalmasak lesznek átfogóbb értékelésekhez is. Mindennek következtében a kutatás egy középiskolai teljes évfolyam kapcsolathálójára redukálódott, és ezen belül a drogérintettség vizsgálatra, és a drog kapcsolatokat befolyásoló tényezőjére. A megkérdezni kívánt populáció 133 fő volt, az adatfelvétel során azonban a minta 122 főre csökkent.

Az iskolában a diákok között kiosztásra kerültek a kérdőívek, illetve olyan sorszámokkal ellátott évfolyamnénvsorok, amelynek segítségével a zárt kapcsolatháló elemzéshez szükséges kérdésekre válaszolhattak. Utóbbiakat intézetünk a kérdőívek rögzítése előtt megsemmisítette, hogy ne legyen lehetősége se az elemzőknek, se pedig a rögzítőknek az egyes személyek beazonosítására. Ezt követően elkészítettünk két adatbázist, elsőként rögzítettük a személyes adatokat SPSS adatbázisban, tehát a kapcsolati elemzést kiegészítettük egy attribútum elemzéssel is, hogy a rejtett háttérinformációkra, mögöttes motivációkra is rávilágítsunk. Ezután Ucinet 6.0 programcsomag segítségével elkészítettük a hálózatelemzéshez szükséges adatbázist, majd a programcsomag többi elemével (elsősorban a Netdraw alkalmazás segítségével) elkészítettük a mátrixok grafikai ábrázolását, és a hozzá kapcsolódó statisztikai elemzéseket.

A kutatási beszámolóban közölt adatok a szakértői minta következtében csak és kizárólag a megkérdezett 122 válaszadóra vonatkoznak, éppen ezért a megkérdezettektől eltérő társadalmi csoportokra való következtetések mindössze feltételezésnek minősülnek, nem tekinthetők adekvát megállapításoknak.

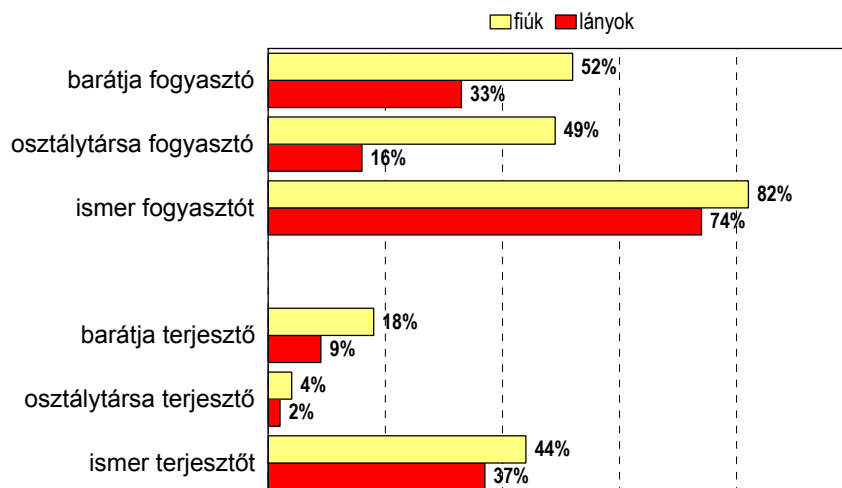
2. Elemzés

2.1 Drogérintettség

A kutatásban a kapcsolatháló elemzésen túl kiemelt figyelmet fordítottunk a drogérintettségre. Hol, hogyan jutnak hozzá a fiatalok a kábítószerhez, általában a környezet mennyire befolyásolja őket a fogyasztásban, milyen legális, illegális szereket használtak már.

Elsőként arra kerestük a választ, hogy milyen gyakran érintkeznek a megkérdezettek fogyasztókkal, terjesztőkkel a környezetükben. A minta 78 százaléka ismer kábítószerfogyasztót, 41 százalékanak a közvetlen környezetében, tehát baráti körében is van, míg 31 százalékuknak tudomása van arról, hogy osztálytársai egy része is fogyaszt illegális drogot. Terjesztővel már jóval kevesebben vannak kapcsolatban, a 122 középiskolás 40 százaléka ismer legalább egyet, minden tizedik fiatalnak viszont a baráti körében is akad. A táblázatból kitűnik, hogy a lányok kevésbé érintettek, mint a fiúk.

A tanulók kábítószerrel való kapcsolata

A fiatalok egy részének véleménye szerint a kábítószer *terjesztése* általában a különböző szórakozóhelyekhez kötődik, egyharmaduk állította, hogy vagy a diszkókban, vagy azok környékén be lehet szerezni a drogot. Ugyanakkor általános vélemény az, hogy az iskolában, a barátoktól, az utcán, azaz gyakorlatilag bárhol hozzá lehet jutni az illegális szerekhez, ez nem lehet drogfogyasztást gátló tényező ma Magyarországon.

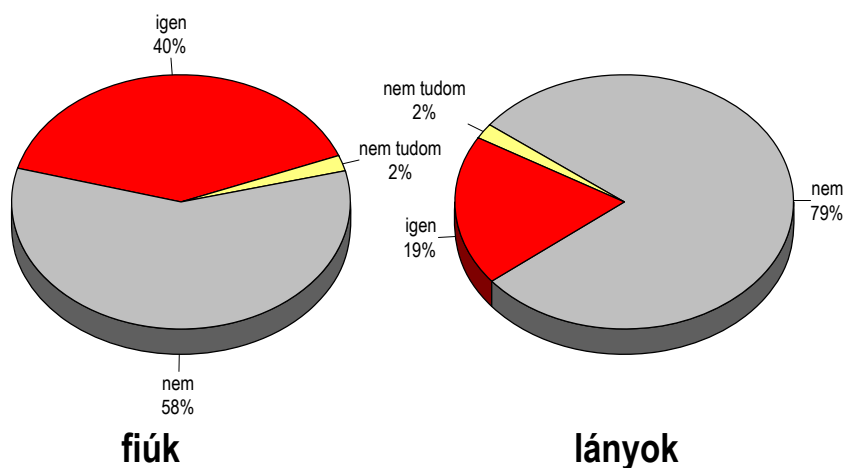
A megkérdezett tanulók egyharmada már fogyasztott kábítószer életében, 70 százalékuk még nem. Az előbbi adat a valóságban sokkal magasabb is lehet, sajátos tapasztalat, hogy a fiatalok az önkéntes kérdőíves vizsgálatok során jellemzően nem vallják be a közelmúlt illegális szerhasználatát. Mindenesetre nem szabad elvonatkoztatni attól a tényről, hogy olyan mintát vizsgálunk a kapcsolatháló elemzés segítségével, ahol minden harmadik fiatal már használt valamilyen illegális kábítószer, és ezt, ha anonim módon is, de felvállalja.

A nemek arányában mért szerhasználat alapján elmondható, hogy a drogérintettség után szerfogyasztásban is inkább a fiúk a dominánsabbak, míg a lányok 79 százaléka még soha nem próbálta, addig az erősebbik nemnél csak 58 százalék ez az arány. Tehát utóbbiak 40 százaléka életében már legalább egyszer nyúlt valamilyen tiltott szerhez.

A kábítószer használat a megkérdezettek esetében sokkal inkább a kortárs csoport hatása, semmint valamilyen szórakozási forma választás. A középiskolások 46 százaléka otthon, a barátoknál, vagy bulikban fogyaszt kábítószer (ebből 14 százalék az, akik csak bulikban), ebből is látszik, hogy elsősorban a baráti körhöz kötődik a szerfogyasztás. 17 százalékuk az utcán is megjelenik, 15

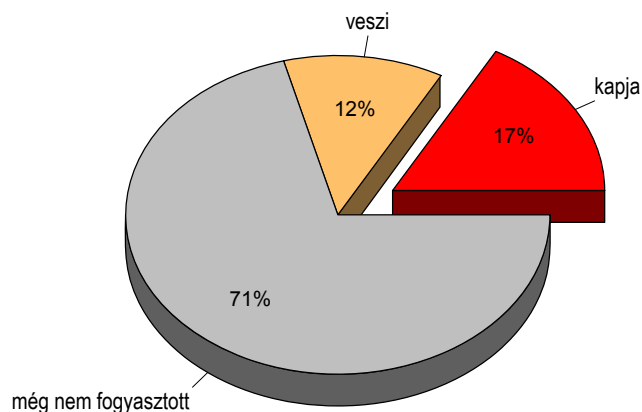
százalékuk a felsoroltakon kívül több helyszínen is, míg 8 százalékuk minden érintett területen használt már drogokat.

Illegális szerhasználat a nemek arányában

A következő eredmények is a kortárs csoport hatását igazolják, ugyanis a kábítószerhez jutás az első kipróbálás egyik legfontosabb kritériuma. Ez alapján a legtöbben kapták a drogot (17 százalék), kisebb részben pedig vették (12 százalék).

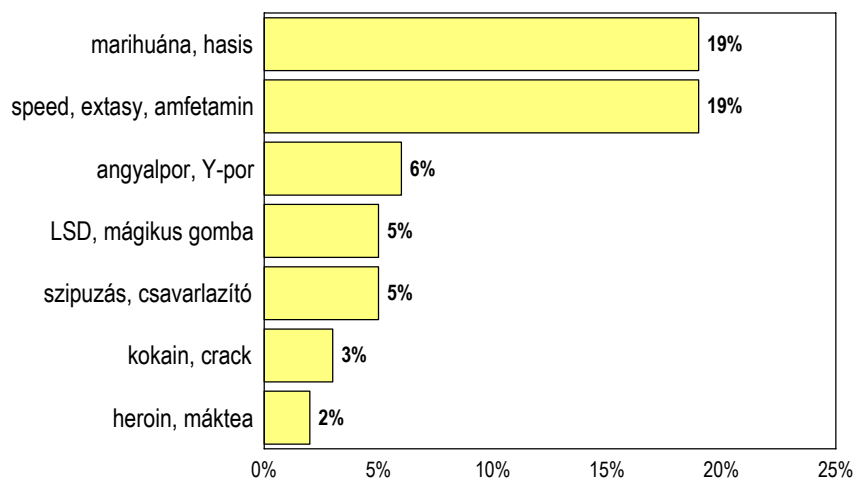
Hogyan jutnak hozzá a fiatalok a kábítószerhez?

A kábítószeres és azok hatásai között jelentős különbségek vannak, így nem lehet közömbös, hogy a kábítószer kipróbálók, illetve a kábítószer fogyasztók milyen szereket fogyasztanak, milyen szereket próbáltak ki. A vizsgált illegális kábítószeresek közül a marihuána és a két tipikus diszkódrog, a speed és az extasy a legelterjedtebb, minden ötödik fiatal legalább egyszer kipróbálta már mindegyiket. Kevésbé elterjedt az anygalpor, Y-por, de 6 százalékuk már használta, ugyanígy a hasis, az LSD-s bélyeg és az amfetamin kipróbálási aránya is hasonló, 5 százalék a mintában, mint ahogy a szipuzásé is. Ez az arány a kokainnál és a crack-nél 3 százalék, míg a heroinnál és a mákteánál 2 százalék.

Számottevő kábítószer-fogyasztást (ez 10-nél többszöri használatot jelent) csak a cannabis (7 százalék) és a speed, extasy (4 százalék) esetében mértünk.

Az illegális szerek kipróbálási aránya

A fiatalok drogokhoz való hozzáállását százfokú skálán is megvizsgáltuk. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy összességében a középiskolások egyetértenek abban, hogy a drogozás sokkal veszélyesebb a legális szereknél, és hogy a drog nem megoldás. Abban nagyfokú egyetértés van, hogy akinek szilárd a hite, az nem nyúl kábítószerhez. Mindezek mellett szolidárisak, úgy gondolják, foglalkozni kell a szenvedélybeteg emberekkel. Ennek ellenére a könnyű drogok elfogadottsága nagy a körükben, úgy gondolják, arról könnyen „le lehet állni”, tehát nem veszélyesek.

Drogattitúd vizsgálat százfokú skálán

	Százfokú skálán
1. Bármilyen rossz helyzetbe is kerül valaki, a drog nem megoldás.	89
2. A drogozás sokkal veszélyesebb, mint az alkohol vagy a cigaretta.	80
3. Akinek szilárd hite van, az nem nyúl kábítószerhez.	67
4. Keményen kell büntetni a fogyasztókat is, mert csak így lehet visszaszorítani a drogozást.	61
5. A drogokat már úgysem lehet visszaszorítani.	59
6. A drog olyan, mint a korábbi nemzedékeknek az alkohol.	52
7. Minden kultúrának megvannak a kábítószerei, csak tudni kell használni azokat.	52
8. Nem a kábítószeres fiatalok a bűnösök, hanem a terjesztők.	38
9. A drogozás része a modern szórakozásnak.	31
10. Meg lehet érteni, hogy a kilátástalan helyzetben lévő fiatalok a drog felé fordulnak.	28
11. Csak az igazán kemény drogot nem szabad kipróbálni.	28
12. Felesleges annyi pénzt költeni elvonókúrákra, a drogosok megérdemlik a sorsukat.	26
13. Ha valaki csak a könnyű drogot próbálja ki, akkor sincs már visszaút.	24

pontszám százfokú skálán

Meglepő eredménynek tekinthető az a kettősség, hogy a drog veszélyes, mégis teljes mértékben elfogadott. Ez a kognitív disszonanciára utaló jelenség, a következő statisztikai eljárás során részben feloldódik.

Klaszterelemzéssel³ a válaszadókat két csoportba osztottuk. A következő táblázat azt mutatja, hogy az egyes állításokat ötfokú skálán hogyan értékelték:

Az állítások megítélése az egyes klaszterekben

	Ötfokú skálán	
	1. klaszter Elutasítók	2. klaszter Elfogadók
A drogozás sokkal veszélyesebb, mint az alkohol vagy a cigaretta.	3,54	2,97
Ha valaki csak a könnyű drogot próbálja ki, akkor sincs már visszaút.	1,70	1,06
Keményen kell büntetni a fogyasztókat is, mert csak így lehet visszaszorítani a drogozást.	3,06	1,63
Akinek szilárd hite van, az nem nyúl kábítószerhez.	3,05	1,47
Bármilyen rossz helyzetbe is kerül valaki, a drog nem megoldás.	3,76	3,16
Csak az igazán kemény drogot nem szabad kipróbálni.	1,25	3,09
Minden kultúrának megvannak a kábítószerai, csak tudni kell használni azokat.	1,48	3,41
A drogokat már úgysem lehet visszaszorítani.	2,32	3,13
A drog olyan, mint a korábbi nemzedékeknek az alkohol.	1,85	3,13
A drogozás része a modern szórakozásnak.	1,58	2,25
Mintán belüli megoszlás	72 %	28 %

Az első csoportot a kábítószer elutasítók alkotják. Ők határozottan kiállnak amellett, hogy a drog nem megoldás semmilyen problémára, veszélyes, és akinek szilárd a hite, az nem használja. Szerintük a drogokat még vissza lehet és vissza is kell szorítani, nem gondolják azt, hogy ez része lenne a modern szórakozásnak. Abban sem hisznek, hogy minden kultúrához feltétlenül hozzátartozna valamilyen kábítószer. Ezt a csoportot neveztük el *elutasítóknak*, ők a minta 72 százalékát, azaz döntő többségét alkotják.

Ezzel szemben a második csoport a drogokat kevésbé tartja veszélyesnek, és nem gondolják, hogy a fogyasztók büntetésével lehetne csak visszaszorítani. Szerintük a drogozás a modern szórakozás szerves részévé vált, olyan, mint a korábbi nemzedékeknek az alkohol. Véleményük szerint minden kultúrának megvannak a maga kábítószerai, és kipróbálni csak az igazán kemény drogokat nem szabad. A második csoportot *elfogadóknak* címkéztük meg. Ők a minta 28 százalékát alkotják.

A családi háttér, a tanulmányi eredmények és a szórakozási szokások nem befolyásoló tényezők annak, hogy ki melyik csoportba tartozik, ugyanakkor a nem és (értelemszerűen) a drogfogyasztás igen. Az elutasítók táborát többségében lányok alkotják, illetve drogot nem fogyasztók, míg a másik oldalon a fiúk dominálnak, és természetesen a szerhasználók.

Klasztercsoportok nem és drogfogyasztás szerint

	Elutasító (%)	Elfogadó (%)
Fiúk	59	41
Lányok	83	17
Drogfogyasztók	38	62
Drogot nem fogyasztók	85	14

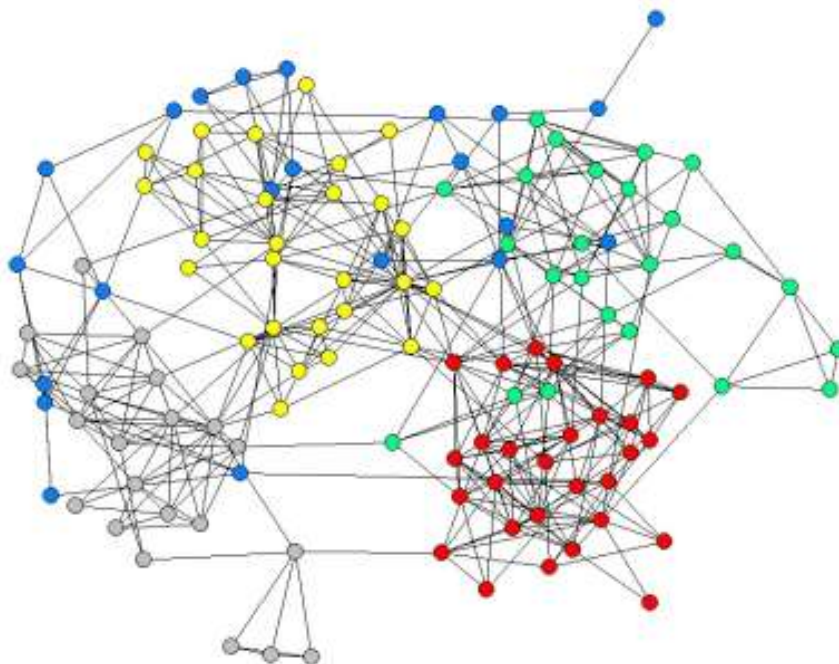
százalékos arány

³ Az klaszterelemzés k-means eljárással készült, az eredeti 13 változóból statisztikai megfontolásból mindössze tízet vontunk be a végső klaszterek kialakításába. A klaszterek 3 iteráció után váltak véglegessé.

2.2 Kapcsolatháló elemzés

A vizsgálat alá vont fiatalok kapcsolatainak megismerése érdekében az 1. ábrán a teljes évfolyam baráti kapcsolati hálóját ábrázoltuk. Különböző színekkel jelöltük az egyes osztályokba tartozó fiatalokat. A hálóban a lehetséges kapcsolatok 95,8 százaléka nem realizálódik, a háló sűrűsége tehát alacsony ($=0,042$). Ez egy teljes évfolyamot tekintve nem meglepő eredmény, mindössze azt jelenti, hogy az egyes osztályok között alacsony az „átjárás”, ezt az egyenlőtlenséget erősíti meg az átlaghoz képest viszonylag magas standard szórás ($=0,200$) is. Az osztályok elhelyezkedéséből és a kapcsolatok sűrűségéből már az ábrán jól látszik, hogy a pirossal jelölt 1. osztály rendelkezik a legsűrűbb hálóval, hasonlóan jól összetartónak tekinthető a szürkével jelzett 2. osztály is. A kézzel jelölt osztályban van a leggyengébb kohézió, gyakorlatilag náluk nem létezik osztálymag.

1. ábra: a teljes baráti kapcsolatháló (piros – 1. osztály; szürke – 2. osztály; sárga – 3. osztály; kék – 4. osztály, zöld – 5. osztály)

Az osztályokat egyenként vizsgálva a különbségek jól kirajzolódnak, legnagyobb sűrűségű a háló az 2. osztály esetében, (átlag 0,221), a lehetséges baráti kapcsolatok 22 százaléka realizálódik, az első osztálynál 20 százalék jelenik meg. Ahogy az a teljes hálóban is látszott, a leggyengébb baráti kapcsolati hálóval a 4. osztály rendelkezik (itt a lehetséges kapcsolatok majdnem 14 százaléka realizálódik), de megjegyzendő, hogy még ez is a teljes háló sűrűségének többszöröse.

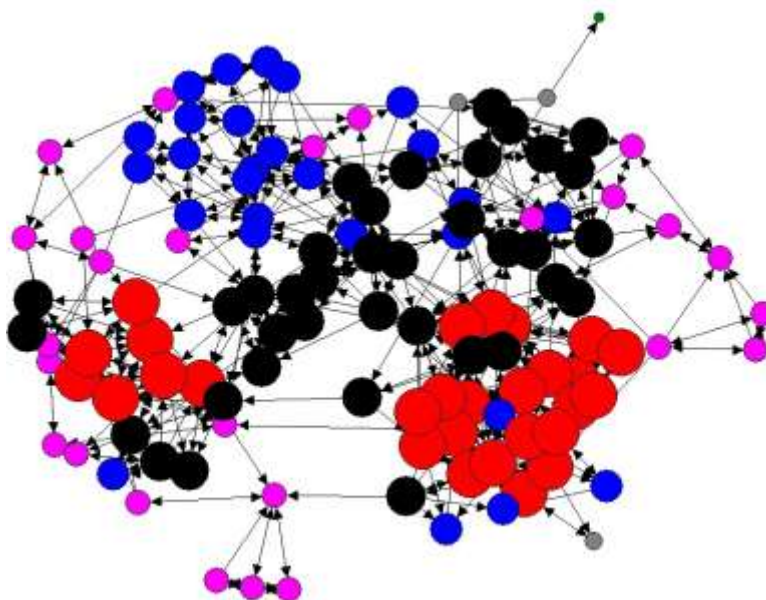
A kapcsolatháló sűrűsége

	1. osztály	2. osztály	3. osztály	4. osztály	5. osztály	Teljes háló
Átlag	0,205	0,221	0,161	0,141	0,194	0,042
Szórás	0,404	0,415	0,368	0,348	0,395	0,200
Kapcsolatok száma	155	93	113	65	107	618
Esetszám	765	420	702	462	552	14762
Létszámadatok	28	21	27	22	24	122

A kohézió elemzés során a grafikus megjelenítés is a fentiekhez hasonló eredményeket hozott. Az természetes, hogy a kohézív csoportok az egyes osztályokat jelölik, de ezen túl a 2. ábra a kohézió mértékéről ad információkat. Az alábbi kép megértéséhez fontos tudni, hogy minél nagyobbak a k-magok (a különböző méretű színes körök) az ábrán, annál erősebb a kohézió az adott csoportban. A k-magok színe a különböző kohéziós mélységű k-mag csoportokat jelöli, a méretük pedig a k-mag

méretével arányos (Letenyei 2005. p. 33-34.). Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a legerősebb kohézió (piros körök) az első és a második osztályban, annak is inkább a központi magjában fedezhető fel, ez részben a háló egyenlőtlenségéből fakad, a leggyengébb kohézió (lila körök) pedig a negyedik osztályban, ahol lényegében nem alakult ki semmilyen központi csoportosulás, inkább csak elszigetelt klikkekről beszélhetünk.

2. ábra: A kapcsolatháló k-mag csoportjai

Az Ucinet programcsomag segítségével elkészítettük a kapcsolati hálóba tartozó tanulók központiságát mérő változókat. Az első ezek közül a *Freeman fokszám központiság*, amely az egyes tanulók kapcsolatainak számát viszonyítja az összes kapcsolathoz, ezt más néven fokszám központiságnak nevezzük (Letenyei 2005. p. 14-16.). A *Freeman fokszám* tehát azt méri, hogy a lehetséges összes kapcsolat közül az adott szereplő hány kapcsolatot birtokol, mennyire nevezhető központi egységnek a hálóban.

A közelség *centralitás* index arra szolgál, hogy megtudjuk, az adott szereplő milyen gyorsan és könnyen ér el minden tagot, azaz az egyes pontok között bejárando utak milyen rövidek, vagy hosszúak, és ebből következtet arra, hogy az adott személy központi helyet foglal-e el, avagy sem a hálóban. Ez a mérőszám az információk birtoklásának és elosztásának vizsgálatában lehet fontos az adott kapcsolati hálóban szereplő egyének megkülönböztetésére. Nevéből következően annak van központi szerepe a hálóban, akihez a legtöbbnek állnak a legközelebb.

A közöttség *centralitás* az erőforrások birtoklását helyezi az elemzés központjába. Ennek alapján azé a hatalom a hálóban, aki képes ellenőrizni az áramló erőforrásokat, azaz sok szereplő között helyezkedik el. Ez az eljárás azokat az utakat összegzi, amelyek minimális hosszúságúak, és keresztülhaladnak az adott szereplőn (Kürtösi 2002. p. 669-675.).

Két mérőszám magyarázata maradt még hátra, ezek a „*kifok*” és a „*befok*”. A presztízs legegyszerűbb, és sokszor leghatékonyabb mutatója a „*befok*” index, amely az egyes szereplők felé mutató kapcsolatok számát méri (tehát a kapcsolati háló asszimetrikusságát is figyelembe veszi). A „*kifok*” ellenben éppen fordítva, az egyes szereplőktől kifelé mutató kapcsolatok számát mutatja. Egy olyan kapcsolati hálóban, mint amilyenről jelen tanulmány foglalkozik, a magas kifok érték inkább egyfajta alárendelt szerepet jelent, éppen ezért ebben a vizsgálatban nehezen alkalmazható megfelelően.

A demográfiai mutatók mentén vizsgálva a *fokszám centralitást*, tehát az egyes tanulók kapcsolatainak számát az összes kapcsolathoz viszonyítva, azt tapasztaljuk, hogy szignifikáns különbség van a nemek között. A fiúk inkább tartoznak a kapcsolati háló központibb személyei közé, mint a lányok. Ugyanígy a másik két index alapján azt mondhatjuk, hogy a fiúk az erőforrások

birtoklásában és az egyes tagok gyors elérésében is az élen járnak, tehát inkább ők a háló domináns szereplői. A „befok” index, tehát presztízs szempontjából is a fiúk állnak „jobban”.

A kemény változók mentén más, ilyen jellegű elkülönítést nem lehet tenni, ellenben a kábítószer-használat tekintetében már igen. A továbbiakban a fenti változók alapján vizsgáljuk az egyes szereplők tulajdonságait.

Itt a *Freeman fokszám*on kívül elsősorban a *közelség központiság* a leghasználatóbb fokmérő, tehát az, hogy egyes szereplők milyen könnyen és gyorsan érik el a háló más szereplőit, illetve a *befok* index, azaz a presztízs. Annak tudatába, hogy elsősorban a fiúk fogyasztanak kábítószer, és ők állnak a háló központjaiban, nem meglepő, de mégis elgondolkodtató az az eredmény, hogy a háló központi szereplői nagyobb eséllyel fogyasztanak kábítószer, mint periférián lévő társaik. Tehát kijelenthetjük, hogy elsősorban azok fogyasztják a könnyű drogokat, akiket sokan ismernek, és akik könnyen elérnek bárkit az iskolai évfolyamban, azaz a közismert, közkedvelt, más néven karizmatikus figurák. Ennek jelentősége azért fontos, mert a fogyasztás ilyen értelemben kevésbé függ a szociális, demográfiai háttértől, sokkal inkább kultúra-, szubkultúra függő. Ebben az összefüggésben tehát a kábítószer-fogyasztás inkább divatnak számít a vizsgált közegben, mint deviáns viselkedésnek. Nem szabad ugyanakkor elfelejteni, hogy a „vizsgált közeg” jelen esetben egy magyarországi megyeszékhely legérintettebb középiskolája, ahol a drogfogyasztás nem számít kirívó jelenségnek, más településeken, más oktatási intézményekben valószínűleg más eredményeket kapunk.

A központiság és presztízs indexek öt változó mentén⁴

	Freeman fokszám (min.: 0,83, max.: 17,36)	Közelség centralitás (min.: 21, max.: 42)	Közöttiség centralitás (min.: 0, max.: 19)	Kifok (min.: 1, max.: 21)	Befok (min.: 0, max.: 14)
Fiúk	7,2727	32,2709	2,7441	5,8727	5,9818
Lányok	4,7366	29,2209	1,2743	4,4030	4,3134
Elutasítók	5,5096	.	1,5752	.	4,8929
Elfogadók	6,9473	.	3,0746	.	5,7500
Próbált már kábítószer	6,7532	31,9845	.	.	6,1429
Még nem próbált	5,5323	29,9904	.	.	4,6824
Próbálta már a füvet	7,0067	.	.	.	6,3478
Nem próbálta még	5,6062	.	.	.	4,7835
Próbálta már a speed-et	7,0427	32,4456	.	.	6,7391
Nem próbálta még	5,5659	30,1499	.	.	4,6633
Átlag	5,8799	30,5959	1,9369	5,0656	5,0656

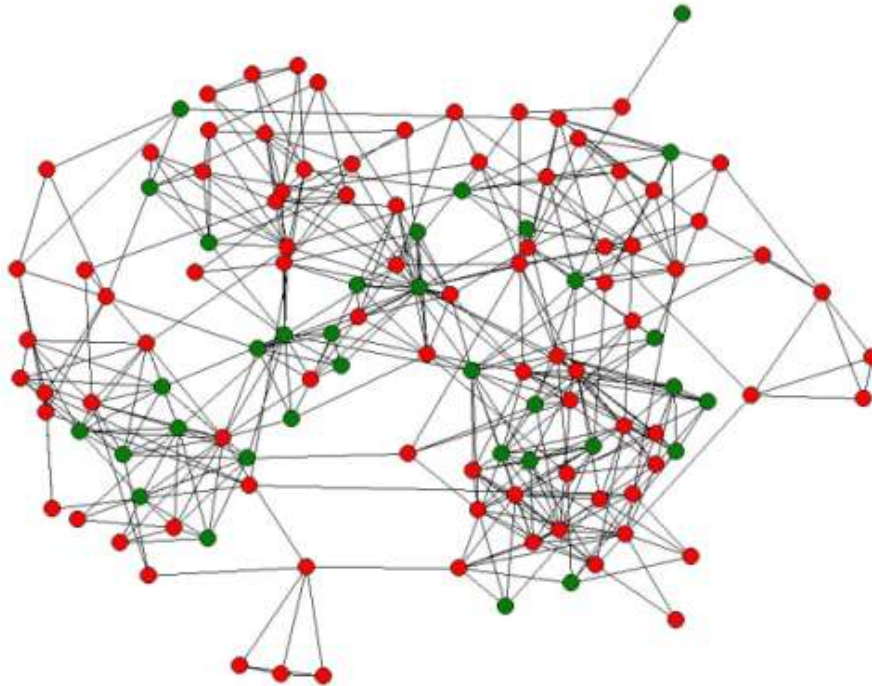
A kábítószer kipróbálók kapcsolatai és a kábítószerrel közvetlen kapcsolatba nem kerülők kapcsolati hálójának feltérképezésére szolgál a 3. ábra, amely azt mutatja, hogy a fogyasztók a hálóban hol helyezkednek el. Az ábrán szertől függetlenül az összes olyan fiataalt bejelöltük, aki valaha fogyasztott már kábítószer.

Ezen a hálón is jól látszik, hogy periférián droghasználó csak elvétve akad. Ellenben központokban, csomópontokban, a háló sűrűbb részeiben gyakrabban fordulnak elő. Másik fontos észrevétel, hogy a jól összetartó, sűrű kapcsolati hálóval rendelkező osztályokban jellemzőbb a kábítószer-fogyasztás, mint a kisebb sűrűségű 4. és 5. osztályokban, bár ez statisztikailag nem bizonyított. Ezek az eredmények ellentmondanak annak az attitűd-elemzésnek, amit az előző fejezetben mutattunk be. A megkérdezettek kétharmada a kábítószer és a fogyasztókat egyaránt elutasítók táborában foglal helyet, ugyanakkor az ábra szerint baráti kapcsolataikban ez az „ellenszenv” egyáltalán nem jelenik meg. Ha az attitűd-vizsgálat eredményei alapján képzelnénk el a kapcsolati

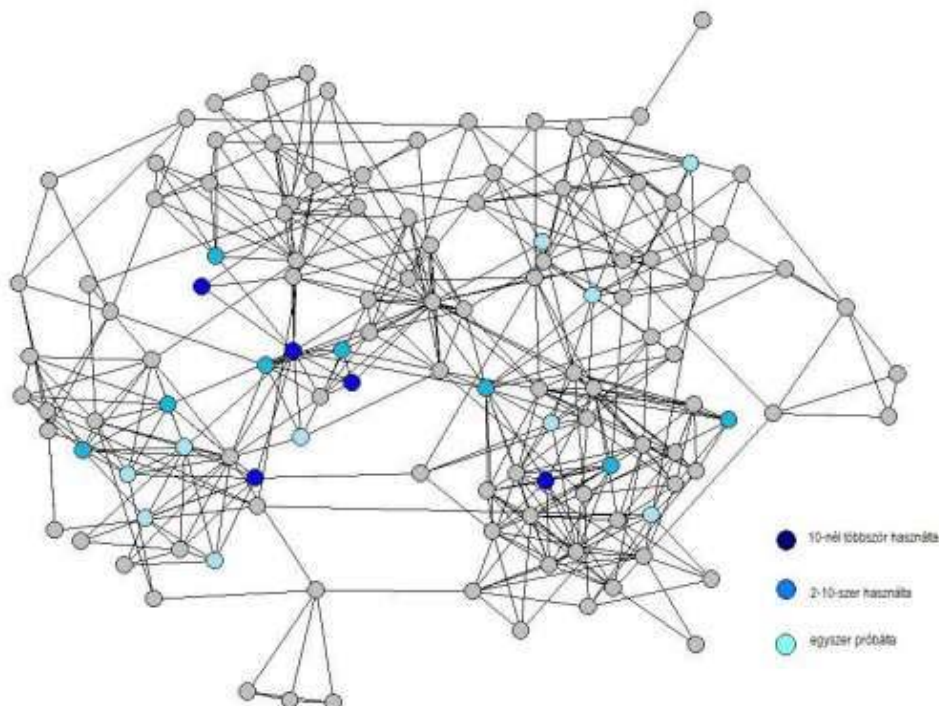
⁴ A táblázatokban csak a szignifikáns eredményeket jelöltük.

hálót, akkor a központokban a nem fogyasztók helyezkednének el, míg a kábítószer-használók a perifériára szorulnának, ami a 3. ábra szerint pont fordítva van.

3. ábra: A kábítószer kipróbálók a kapcsolathálóban (zöld szín – kábítószer kipróbálók)

4. ábra: A speed, extasy fogyasztók a kapcsolati hálóban

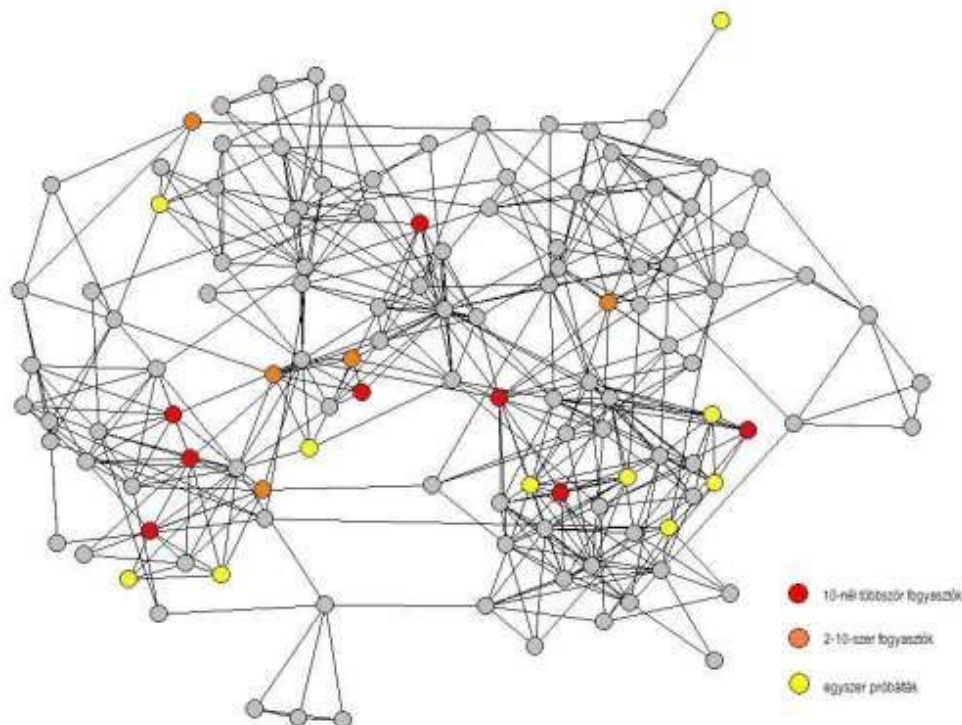

A 4. ábrán az extasy és speed fogyasztókat jelöltük, jól látható, hogy a szerhasználók nem szorulnak ki a perifériára, sokkal inkább a központokban vannak, ahol a háló sűrűsége a legnagyobb. Ez különös tekintettel a sokat fogyasztókra igaz, akik kifejezetten a gócpontokban, vagy összekötő pontokban helyezkednek el (egyet kivéve). Ez azért is érdekes, mert drogprevenció szakemberek szerint a speed és az extasy fogyasztása, a fogyasztás jellegéből adódóan (individuális cselekedet, nem közösségi), kihatással van a baráti kapcsolatokra is, a fiatalok sokkal magányosabbak, kevesebb

baráttal rendelkeznek, laza kapcsolathálóban helyezkednek el, és általában a közösség periferiájára szorúlnak. Az ábra ennek ellent mond, hiszen főleg az első és második osztályban van a legtöbb ilyen szerhasználó, mind az osztályon belül a központokban, és az osztályok közötti átjárókban is, periferián csupán kettő-három fogyasztót lehet megszámolni.

A marihuánát és hasist fogyasztókat az 5. képen ábrázoltuk, náluk szintén tapasztalható a központiség, központokba „tartás”, de természetesen itt is vannak kivételek. Az ábrán jól látható, hogy a rendszeres fogyasztók a háló sűrűbb részeiben (szintén az első és második osztály tanulói között) vannak, illetve páran a belső periferiákon. A 10 alkalomnál kevesebbszer fogyasztókra ugyanez mondható el. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy sokan mind a két szert kipróbálták már (0,01 valószínűségi szinten Phi értéke 0,645), és még így sem esnek ki a baráti kapcsolatokból, nem kerülnek periferiára, gyakorlatilag inkább megerősítik pozícióikat.

5. ábra: A marihuánát fogyasztók a kapcsolati hálóban

A kábítószer szerepének további vizsgálatára létrehoztunk két olyan indexet, amelyek az ego hálót, azaz az egyes tanulók személyes, a csak hozzájuk tartozó kapcsolataikat mérik. Ezeknél a változóknál a kapcsolatok irányára nem voltunk tekintettel. Az ego háló mérete az egyik legjellemzőbb index, ez azt méri, hogy hányan csatlakoznak közvetlenül az adott személyhez. Jelen kapcsolathálóban az ego háló minimuma 1, maximuma pedig 21 személy volt. A második index az ego hálóban lévő személyek közötti kapcsolatok számát mutatja, ez az ego háló sűrűségéről ad információkat (itt a minimum 0, maximum 61 volt).

Az ego háló mérete és sűrűsége a kábítószer-fogyasztás mentén

	Ego háló mérete átlag (min.: 1, max.: 21)	Ego háló sűrűsége átlag (min.: 0, max.: 61)
Fiúk	8,8000	23,6000
Lányok	5,7313	11,3134
Próbált már kábítószer	6,6941	14,6941
Még nem próbált	8,1714	22,6571
Elutasító	6,6667	15,0357

Elfogadó	8,4063	22,2188
Próbálta már a marihuánát	8,4783	23,2609
Nem próbálta még	6,7835	15,2165
Próbálta már a speed-et (extasy-t)	8,5217	23,3913
Nem próbálta még	6,7347	15,0714
Átlag	7,1148	16,8525

Mind a két változó szorosan összefügg a kábítószer-fogyasztással, és ahogy azt a fentiekből is tapasztaltuk, jól mutatják a férfiak és nők baráti kapcsolataiban fellelhető különbségeket. Az indexek alapján a fiúknak kiterjedtebb és sűrűbb baráti kapcsolataik vannak, mint a lányoknak, míg előbbieket átlagosan nyolc, utóbbiaknak csupán 5 barátot neveztek meg az évfolyamban. Szintén megerősíti az egoháló vizsgálat azt a korábbi megállapítást, hogy azok a fiatalok, akik egy szoros kapcsolati hálóval bírnak, tehát a baráti közösségük összetartó, nagyobb eséllyel próbálták már ki a kábítószer, mint más társaik. Ez jellemzően a kortárs csoporton belüli kábítószer-terjedés hatásának „eredményességét” igazolja. Ugyanígy külön vizsgálva a marihuána és a speed (extasy) fogyasztókat a tapasztalat hasonló, átlagosan 2 baráttal kevesebbről számoltak be a tiszta fiatalok, és ego hálójuk átlagosan nyolc kapcsolattal szegényebb, mint drogozó társaiké. Így tehát elmondhatjuk azt, hogy a szorosabb baráti kapcsolatokon belül jellemzőbb a drogfogyasztás, mint a kis létszámú, gyenge klikkekben.

Az eredeti koncepciót tovább vizsgálva arra is kíváncsiak voltunk, hogy van-e összefüggés a party-ba járás és a drogfogyasztás között. A válasz: nincs. Aki a megkérdezett fiatalok közül buliba, konkrétan „partyzni” jár, nem fogyaszt nagyobb eséllyel speed-et, extasy-t (tehát a „klasszikus” party-drogokat), mint füvet, vagy hasist. Egyszerűen „csak” szórakoznak és drogoznak a mintában szereplő fiatalok.

A központiség és presztízs változók más attribútumokkal való összevetésének eredménye ebben az almintában is csak a nemek közötti különbségeket mutatta meg, de a drogfogyasztással kapcsolatban már nem lehet szignifikáns együttjárásokat felfedezni, azaz ha valaki diszkóban szórakozik, az nem jelenti azt, hogy nagyobb eséllyel használna drogot, mint aki máshogy tölti el idejét. A partyba járók almintájában tehát szignifikánsan a központiség indexek alapján a nemek közötti különbségek mutathatók ki mindössze, azonban ezek az eltérések a teljes mintához viszonyítva nem mutatnak különbségeket.

A központiség és presztízs indexek nemek szerint (party-ba járók almintában)

	Freeman fokszám (aszimmetrikus)	Freeman fokszám (szimmetrikus)	Közelség centralitás	Közöttiség centralitás	Befok	Kifok
Fiúk	6,03	7,1	32,87	2,64	8,2	7,91
Lányok	3,87	4,87	29,66	1,31	4,72	5,08
Átlag	4,9	5,93	31,18	1,94	6,36	6,42

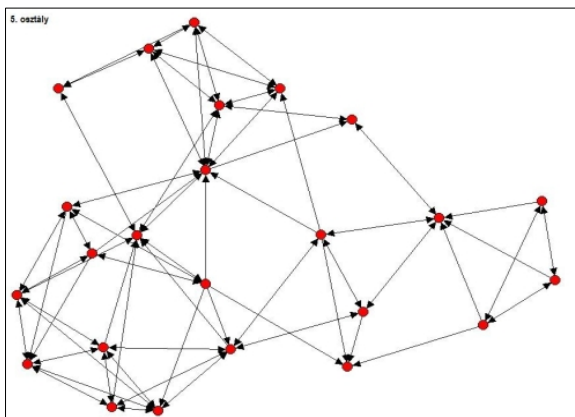
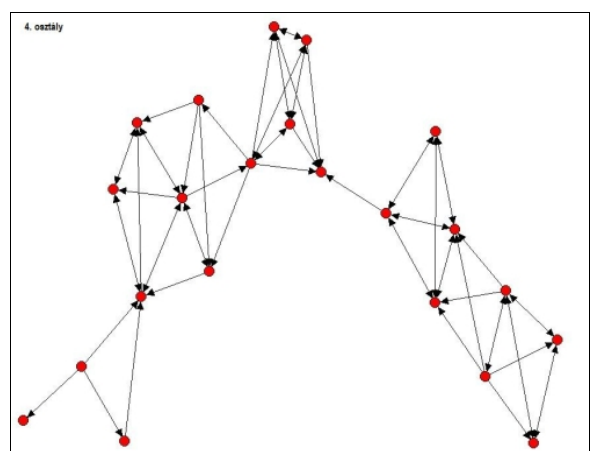
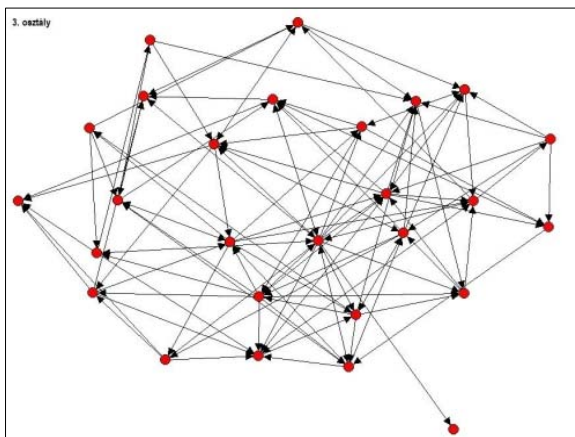
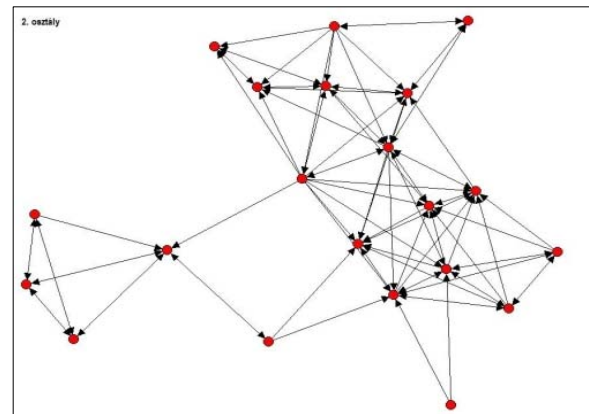
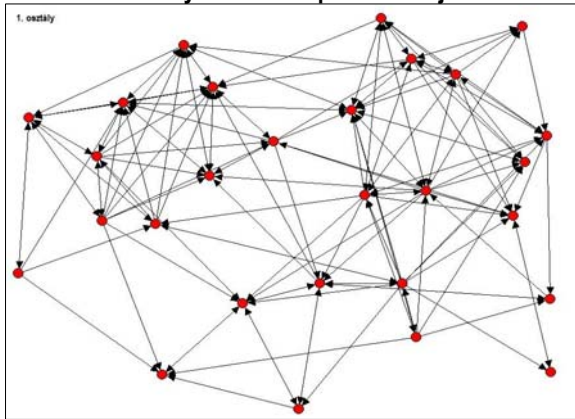
Az újonnan képzett változók közül mindössze a presztízs indexszel mutat szignifikáns kapcsolatot a diszkóba járás. A magasabb presztízsűek nagyobb eséllyel járnak „partyzni” mint alacsonyabb ismertségű társaik. Ezt az eredményt a 6. ábra csak részben igazolja, ugyanis a kép meglehetősen vegyes. Az első, sűrű kapcsolati hálóval rendelkező osztály esetében szinte kivétel nélkül mindenki jár szórakozni, míg a második és harmadik osztály esetében a fontos személyek közül már többen nem osztoznak ebben az élményben. Az is nyilvánvalóan látszik az ábrából, hogy a szórakozási szokások nem determinálják a baráti kapcsolatokat, nem különül el egyik tábor sem egymástól.

6. ábra: A „partyzók” (lila színnel jelölve)

Az előbbiekhez kapcsolódóan ahhoz, hogy a drogfogyasztók kapcsolathálóban betöltött szerepükről teljes képet kapjunk, el kell végezni az osztályszintű elemzéseket. Az évfolyam egy viszonylag nagy kiterjedésű háló, amelyben a kapcsolatok egyenlőtlen eloszlásúak, annak ellenére, hogy egy intézményben zajlik az interakció. Az oktatási rendszer elsősorban osztályokban gondolkodik, így az oktatásszervezés következtében ez kihatással van a fiatalok gondolkodására, közösségépítő stratégiájukra is. Ezen a gondolati síkon évfolyamról csak úgy lehet beszélni, mint az egyes osztályok (tehát nem az egyének) által alkotott egységről. Korábban már esett szó az osztályok alapadatairól (ld. 11. oldal), a tüzetesebb osztályszintű elemzések azonban a drogfogyasztóknak a hálóban betöltött szerepének egy másik aspektusát mutatják meg. Míg egy teljes évfolyamban a drogfogyasztók elhelyezkedése központinak tűnhet, addig lehet, hogy a valóságban az osztályokon belül ezek a személyek a periférián helyezkednek el. Ugyanakkor itt ki kell hangsúlyozni azt a korábban már említett kutatási korlátot, miszerint az iskolai osztályok a magyar oktatási rendszerben értelemszerűen formálisan szerveződnek a baráti kapcsolatok informális szerveződési rendjével szemben. Ez a gát azt eredményezheti, hogy a formális rendszerben folyó baráti interakciók sokkal kiterjedtebbek, vagy éppen ellenkezőleg sokkal gyengébbek lehetnek a valóságban. Azonban mivel lehetőségünk nem volt (nem lehetett) minden fiatal ego hálóját felmérni, ezért a további megállapításokban már nem teszünk ilyenén különbséget a formális rendszeren belül és azon kívül szerveződő baráti kapcsolatok között.

7. ábra: Az osztályok baráti kapcsolathálója

A teljes háló vizsgálataiból, illetve az egyes osztályok kapcsolathálójának statisztikai elemzéséből már nyilvánvaló volt (11. oldal), hogy az első és a második osztály sűrű, míg a többiek lazább baráti kapcsolathálót alkotnak. Ennek ellenére a fenti ábrából kiderül, hogy a negyedik osztály kivételével mindenhol kialakult az osztálymag, tehát a központ, és a periféria kettőssége. Jól érzékelhető ez a második osztály esetében, akinek a statisztikailag legsűrűbb háló egyenlőtlen elosztást, erős központot és egy jól elkülönülő periferiát takar. Ha az összehasonlítást ilyen módon tesszük meg, akkor a legkiegyensúlyozottabbnak talán a 3. osztályt nevezhetjük, amely statisztikailag (tehát a háló sűrűsége alapján) az egyik leggyengébb, mégis, a háló szélén lévők is sok kapcsolatot tartanak fenn, tehát egy jól összetartó közösséget alkotnak. A negyedik és ötödik osztály a leginkább „széthúzó”, előbbi inkább kis csoportosulások alkotják, míg utóbbiban fellelhető a központ, mégsem nevezhető dominánsnak, hiszen a kapcsolatok nem sűrűbbek, mint a háló többi részén.

A központiságot mérő indexekben is megmutatkoznak ezek a viszonyok. A *presztízs* és a *Freeman fokszám* alapján az 1. osztályt nevezhetjük a legtöbb kapcsolattal rendelkezőnek, a magas presztízs érték pedig az erős, egymással szoros kapcsolatban lévő központokról tanúskodik. A *közelség* és *közöttiség centralitás* alapján viszont a 3. osztály emelkedik ki a többi közül, ezek a mérőszámok az osztálytagok közötti viszonylagos egyenlőségről és közelségről adnak pontos információkat. A 2. osztály, annak ellenére, hogy kapcsolathálójának átlaga a legmagasabb az összes közül, az erős mag és a tőle nagyon távol eső periferia miatt a központiság indexek alapján a harmadik helyen áll az osztályok rangsorában. Ráadásul a tagok elérésében (közelség centralitás), a pontok között bejárandó út hosszában még a széteső 4. osztály is jobban szerepel nála. Utóbbi azonban a többi index esetében a sorban leghátulra szorult a kevés, és széthúzó kapcsolatok miatt.

Megvizsgáltuk az osztályonkénti ego hálók méretét és sűrűségét is. Az eredmények a fenti megállapításokat erősítik meg, hiszen az első osztály tanulói rendelkeznek a legkiterjedtebb és legsűrűbb ego hálókkal. A második és harmadik osztály diákjai közötti különbséget jól mutatja, hogy az előbbieknél az ego hálók mérete kisebb ugyan, de sűrűbb is, mint utóbbiaknál, ez a második osztály erősen összetartó magjának következménye. Ezek a különbségek szintén nyomon követhetők az osztályok kapcsolati hálójának vizsgálatában.

A központiság és presztízs indexek a vizsgált osztályok mentén

	Freeman fokszám (min.: 0,83, max.: 17,36)	Közelség centralitás (min.: 21, max.: 42)	Közöttiség centralitás (min.: 0, max.: 19)	Kifok (min.: 1, max.: 21)	Befok (min.: 0, max.: 14)
1. osztály	7,7036	32,0620	2,1004	6,0000	6,4643
2. osztály	5,7062	27,8300	1,5590	4,7143	4,7619
3. osztály	6,2749	33,0435	2,6611	5,7407	5,2593
4. osztály	4,0195	28,6512	1,5001	3,2727	3,5455
5. osztály	5,1653	30,3348	1,6626	5,1667	4,8750
Átlag	5,8799	30,5959	1,9369	5,0656	5,0656

Az ego háló mérete a vizsgált osztályokban

	Ego háló mérete átlag (min.: 1, max.: 21)	Ego háló sűrűsége átlag (min.: 0, max.: 61)
1. osztály	9,3214	25,3571
2. osztály	6,9048	20,1905
3. osztály	7,5926	17,4074
4. osztály	4,8636	7,8636
5. osztály	6,2500	11,6250
Átlag	7,1148	16,8525

Az attitűdvizsgálatok eredménye azt mutatta, hogy a fiatalok többsége elutasító a drogokkal szemben. Ezt a teljes évfolyam kapcsolati hálóját vizsgálva nem tudtuk megerősíteni, hiszen a fogyasztók többsége, főleg a rendszeres kábítószer-használók a háló csomópontjaiban, a központokban, átjárókban, azaz kulcspozíciókban helyezkednek el.

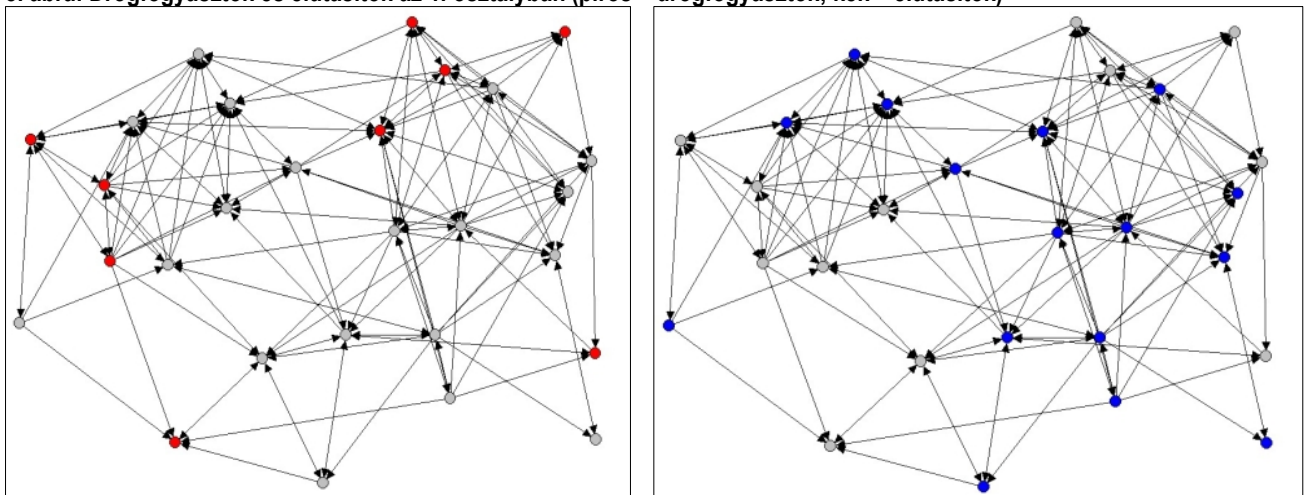
Három osztályt vizsgáltunk meg a hálóban elhelyezkedő drogfogyasztók és az egyes tanulók drogokkal szembeni attitűdjei szerint, és arra kerestük a választ, hogy a kábítószer használat befolyással van-e a baráti kapcsolatokra. Azért erre a három osztályra esett a választásunk, mert ezekben az osztályokban található a legtöbb szerfogyasztó, és ebben a három esetben lehet beszélni valamilyen mértékű osztályközösségről. A teljes hálónak is ez a három csoport alkotja a jól lehatárolható központjait. A negyedik és ötödik osztály esetében a hálóban elhelyezkedő

drogfogyasztók száma olyan kevés volt, hogy ilyen jellegű elemzésre alkalmatlannak bizonyultak. Fontos megjegyezni, hogy „drogfogyasztó” alatt a továbbiakban az összes olyan vizsgált tanulót értjük, aki önbevallás alapján életében legalább egyszer kipróbált már valamilyen típusú kábítószer. Így összemossódnak azok a különbségek, amelyek a rendszeres fogyasztóktól elkülönítenék az alkalmi kipróbálókat, ugyanakkor az alacsony esetszám miatt, tehát az értelmezhetőség szempontjából erre szükség volt.

Általános tapasztalat az, hogy vannak átfedések a drogot fogyasztók és elutasító attitűddel rendelkezők, illetve a drogot nem fogyasztók és elfogadó attitűddel rendelkezők, azaz a két „ellentétes” tábor között. Ezek a vélemények valószínűsíthetően elsősorban a korábban már említett, az általános normákhoz való igazodás alapján, vagy pedig a lebukással járó félelem okán fogalmazódtak meg így.

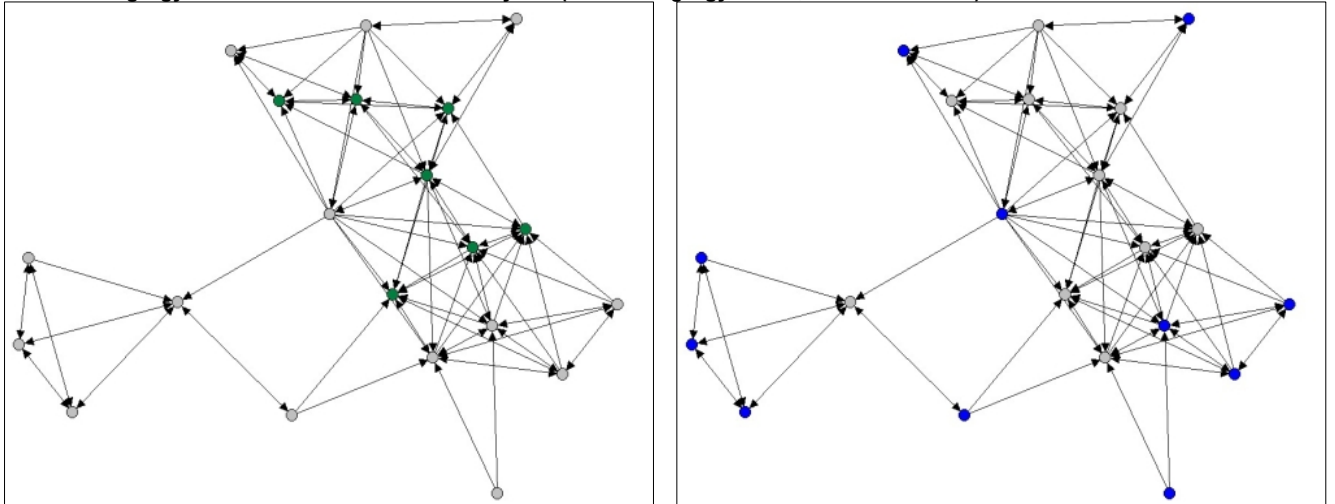
Az első osztály kapcsolathálója a 8. ábrán látható. A bal oldali a drogfogyasztók, a jobb oldali pedig az elutasítók hálójában való elhelyezkedését mutatja. Jól látszik, hogy a kilenc szerhasználó közül hét egyértelműen a háló szélén helyezkedik el, egy van mindössze központi helyen, egy pedig utóbbi és a periféria között. Kiemelkedő szerepe a hálóban mindössze a központban elhelyezkedő drogfogyasztónak lehet, a többiek kevesebb kapcsolattal, rosszabb helyzetben vannak. Erre az osztályra tehát igaz az a feltételezés, hogy a droghasználók, az évfolyami kapcsolathálóval ellentétben, a perifériára szorulnak, nem töltenek be jelentős szerepet a csoportban. Ezt támasztja alá a jobb oldali ábrán az elutasító attitűddel rendelkező tanulók elhelyezkedése is a hálóban. Ők vannak többségben, és ők alkotják az osztály „gerincét” is, ugyanis a háló központjaiban helyezkednek el.

8. ábra: Drogfogyasztók és elutasítók az 1. osztályban (piros – drogfogyasztók; kék – elutasítók)

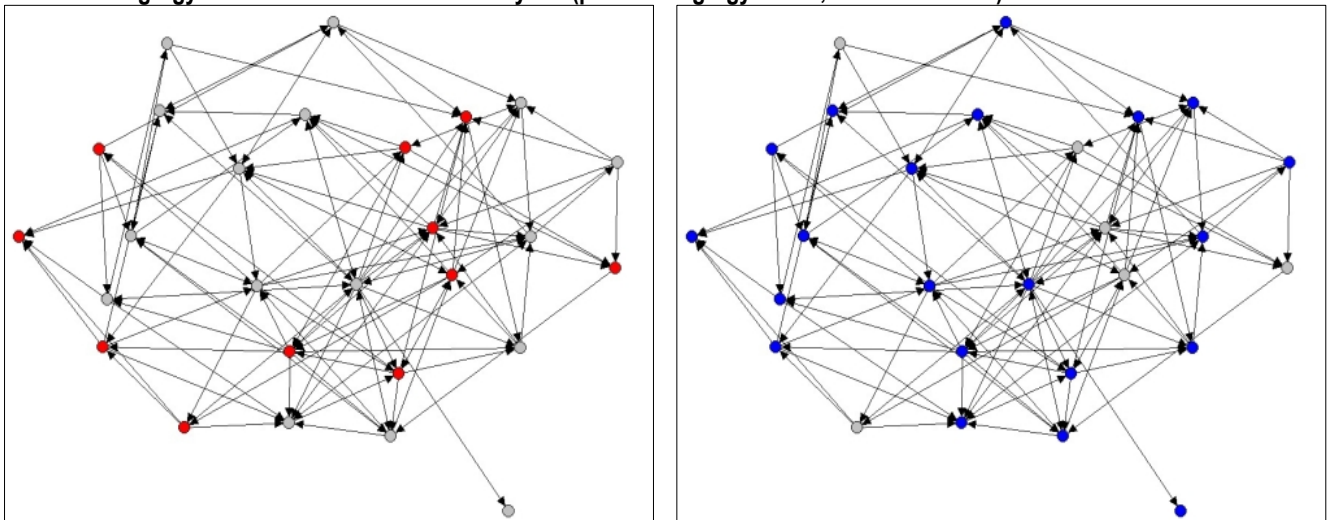
A második osztály esetében (9. ábra) a fenti megállapítás azonban nem érvényes. Jól látszik az ábrán, hogy az osztályközösség magját alkotó személyek többsége már fogyasztott kábítószer élete során, a közvetlen perifériára szoruló és a távoli periférián levők nem. Ebben az osztályban egyértelműen a drogfogyasztók a „hangadók”, úgy alakult ki az osztályközösség, hogy ezek között a fiatalok között sűrű kapcsolati háló van, a többiek viszont egyértelműen kiszorultak ebből a körből, de nem tudnak ellenpólust alkotni. A drogokkal szembeni attitűdök is árulkodnak erről a kettősségről. A jobb oldali ábrán jól látszik, hogy az összes olyan személy, aki ellenzi a drogfogyasztást, a háló peremére szorult. Felmerül a kérdés, hogy ennek az ellenrendeződésnek a kialakulására a droghasználat volt-e hatással, tehát a drogfogyasztók alkotnak sűrű baráti kapcsolatú csoportot, vagy pedig az alakzat a korábban már emlegetett karizmatikus személyekre épül fel, de körükben divatosá vált a drogfogyasztás. Azaz melyik volt előbb: a drog, vagy a presztízs? Ez a kérdés a szociális viszonyok és a drog kapcsolatának feltérképezésében kiemelkedő, hiszen a helyi közösségi normák meghatározásánál és vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, ha a drogfogyasztás a különböző prevenciók szolgáltatások és kampányok ellenére is presztízserértékű, akkor közösségi befolyásoló hatása jelentős lehet.

9. ábra: Drogfogyasztók és elutasítók a 2. osztályban (zöld – drogfogyasztók; kék – elutasítók)

Az első és második osztály összegzésének tekinthető a harmadik osztály kapcsolathálójából nyert információk. A kép ebben az esetben vegyes, ugyanis a drogfogyasztók a központban és a periférián egyaránt megtalálhatóak. Ha abból az adatból indulunk ki, hogy ez az osztály a leginkább összetartó, akkor az eredmények nem meglepőek, ugyanis így elmondható az, hogy az attitűdöktől és drogfogyasztástól függetlenül alakulnak a baráti kapcsolatok. Másik magyarázat lehet az, hogy nincsenek az osztályban kimagasló presztízsű személyek, akik sok baráti kötelékkel és nagy befolyással rendelkezve véleményükkel a központba kerülnének, kirekesztve ezzel másokat. A viszonylagos presztízs-egyenlőség tehát harmonikus baráti kapcsolatokban csúcsosodik ki.

10. ábra: Drogfogyasztók és elutasítók a 3. osztályban (piros – drogfogyasztók; kék – elutasítók)

Természetesen mindenkiben felmerülhet a kérdés, hogy a drogfogyasztásnak milyen szerepe van az osztályszintű baráti kapcsolatok szerveződésében. Nem gondolom, hogy elsősorban erre épülnének a személyközi interakciók, valószínűleg inkább egy következő lépésről lehet ebben az esetben beszélni, amely felerősíti az eleve létező rokonszenvet, vagy ellentétet. A fentiek alapján úgy vélem, alapvetően kétféle szerveződési modellel lehet számolni az osztályszintű kapcsolatalemzésnél: az első (1) a presztízsemberek köré szerveződő kapcsolati háló (ilyen az első és a második osztály kapcsolathálója), amelyben egyértelműen a domináns egyének irányítják és szervezik a kapcsolatokat. A másik (2), amely részben átfedi az előző verziót, pedig az azonos attitűdök mentén szerveződő csoportok kapcsolataiból épül fel, ahol a presztízsszempontok nem érvényesülnek (mint amilyen a harmadik osztály a vizsgálatban).

3. Összegzés

Bár a szövegben részlegesen utaltam a bevezetőben felállított hipotézisek cáfolatára, vagy megerősítésére, most megkísérlek egy teljes összefoglalást.

Véleményem szerint a kutatás célja, miszerint a kapcsolatháló elemzés hasznos lehet a szociológia ezen területén is, bizonyosságot nyert. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a kapcsolathálózati megközelítés, ahogy Tardos is írja, ha nem is egy új paradigmát, de mindenképpen egy új szemléletmódot vezethet be a drogzatás területén is (*Tardos 1995*).

Ennek alátámasztására a legjobb példa a kutatás eredményeinek számbavétele. Elsőként a droghasználók elhelyezkedését vizsgálva arra a megállapításra jutottunk, hogy a központokban, csomópontokban, elsősorban a háló sűrűbb részein helyezkednek el, semmint a perifériákon, vagy a háló szélén. Másik fontos észrevétel, hogy a jól összetartó, sűrű kapcsolati hálóval rendelkező osztályokban jellemzőbb a kábítószer-fogyasztás, ami igazolja a kortárs csoport hatásának erősségét. A baráti kapcsolatokban tehát sem statisztikailag, sem kapcsolatháló elemzés szintjén nem lehet felfedezni drogfogyasztó – nem drogfogyasztó elkülönülést évfolyami szinten, ellenben az osztályszintű elemzés során elkülönítettünk (a) drogosokat a perifériára szorító, (b) droghasználó osztállyal rendelkező és (c) „vegyes”, azaz egymást nem kizáró osztályokat.

Az előzetes témafelvetésekhez kapcsolódó eredmény az, hogy a szórakozás szerepe a drogfogyasztásban általában, és baráti kapcsolatokat befolyásoló hatásában elhanyagolható. Nem a szórakozási szokások mentén különülnek el a fiatalok baráti kapcsolatai, bár ezt egy ilyen jellegű iskola vizsgálatban nem is vártuk. Ugyanígy az egyes szerek fogyasztására sincs szignifikáns hatása a szórakozási szokásoknak, bár kiterjedtebb mintán más eredmény könnyen elképzelhető. Egy fontosabb észrevételt tehetünk ezzel kapcsolatban, mégpedig azt, hogy a közösségben magasabb presztízzsel rendelkező személyek nagyobb valószínűséggel járnak különböző zenés szórakozóhelyekre, mint kevésbé ismert/elismert társaik.

Az attitűdvizsgálatok és a kapcsolatháló elemzések összevetése azonban egy meglehetősen ellentmondó képet festett le a fiatalokról. Az évfolyami szintű elemzés azt az eredményt hozta, hogy annak ellenére, hogy a megkérdezettek kétharmada a kábítószer és a fogyasztókat egyaránt elutasító táborában foglal helyet, ez a rosszalló vélemény baráti kapcsolataikban egyáltalán nem jelenik meg. Az osztályszintű elemzés azonban itt is más eredményt hozott. A fiatalok egy osztályon belül jobban ismerik, megismerik egymást, mint évfolyamtársaikat, talán ezért a személyes attitűdök viselkedésükben, jelen esetben baráti kapcsolataik alakításában is jobban érvényesülnek.

A tanulmány az eredmények alapján két fontos témát boncolgat a kapcsolatháló elemzés, egyet pedig a drogzatás területén, amelyek későbbi vizsgálatok alapját is képezhetik. Egyrészt az attitűdök kapcsolatszervező hatásának fontosságát, valamint az egyes osztályok – tágabb értelemben közösségek – véleményformáló erejének a kapcsolathálóban történő lecsapódását. A drogzatás területén viszont a drog és presztízis kapcsolata mutat egy új irányt.

Felhasznált irodalom

Angelusz Róbert, Tardos Róbert: *Előszó. Társadalmak rejtett hálózata, avagy mit remélhet a társadalomkutatás a kapcsolathálózati megközelítéstől.* Társadalmak rejtett hálózata, MKI, Budapest, 1991.

Borsi Éva – Portörő Péter: *Jelentés a magyarországi kábítószerhelyzetről.* Az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium Szakmai Kiadványsorozata, Budapest, 2005.

Demetrovics Zsolt: *Droghasználat Magyarország táncos szórakozóhelyein,* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2001.

Domokos Tamás, Mahler Balázs, Ruff Tamás: *Tanulói drogprevenciók kutatás Kaposváron – kutatási beszámoló.* (Nem publikált.) Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet, 2005.

Elekes Zsuzsanna: *A drogfogyasztás elterjedtsége és a fogyasztásra ható társadalmi tényezők iskolában tanuló fiatalok körében,* Demográfia, 48. évfolyam 4. szám p. 345-374. 2005.

Kürtösi Zsófia: *A társadalmi kapcsolatháló-elmezés módszertani alapjai.* In: Letenyei László (szerk.) *Településkutatás szöveggyűjtemény.* Ráció Kiadó, Budapest, 2005. p. 663-684.

Letenyei László: *Kapcsolatháló elemző ABC.* Internetes megjelenés (www.socialnetwork.hu) 2005.

Szántó Zoltán: *A társadalmi kapcsolatháló-elemzés szociometriai gyökerei.* In: Letenyei László (szerk.) *Településkutatás szöveggyűjtemény.* Ráció Kiadó, Budapest, 2005. p. 649-662.

Szántó Zoltán, Tóth István György: *A társadalmi hálózatok elemzése.* In: *Társadalom és gazdaság* 1993/1. p. 30-55.

Tardos Róbert: *Kapcsolathálózati elemzés: új paradigma?* In: *Szociológiai Szemle* 1995/4. p. 73-80.